

ÉVFORDULÓK

A Bábolna hegyére felkelőket vezető társadalmi feszültségekről

„És eljönnek sok népek, mondván:
Jertek menjünk fel a Ur hegy-
re . . .”
(Ésaiás próféta könyve 2. rész 3.)

Ahhoz, hogy megértsük az 1437/38-ban Erdélyben és Kelet-Magyarországon lefolyt nagy parasztfelkelést, ismernünk kell azt a fejlődési folyamatot, amely a magyarországi társadalomban lejátszódott a megelőző évtizedekben. Az arisztokráciával szemben öntudatosabbá vált a középnemesség, elsősorban a vármegyei keretekre támaszkodva. Már egy 1424-i Krassó vármegyei esetből kitűnik, hogy a *megyei közönség* a comes emberét nem saját alispánjának tekinti, hanem csupán az ispán köztük lévő emberének. A megyei nemesség már az ispán és alispán nélkül is egyetemességnek tartotta magát. A megyei ítélőszéken és a bíróságon kívüli eljárásokban a szolgabírák teendői részben kezdtek átcsúszni a megyei választott esküdtnemesek kezébe. Ezek a választott bírák lettek a nemesség egy része szemében a jogos ítélkezők s az ispánokat inkább az ítéletek végrehajtóiként ismerték el. Innen egy lépés kellett ahhoz, hogy felkelés esetén némely nemes a parasztok, plebejusok oldalán keresse a felgyült viták elbírálását. Így történhetett, hogy a parasztok megmozdulása idején a jobbágyokat támogatták Suki Dávid és Suki Mihály mezősegi nemesek.

A pénzgazdálkodás erősödése kedvezőtlenül hatott a *szegényebb nemesség* rétegére. Ez az oka annak, hogy a familiáris intézmény fejlődése mellett egyre növekvő számban jelentek meg a zsoldossá vagy rablólovaggá váló nemesek. A kismesek olykor összetűztek az egyházzal és a nagyobb birtokosokkal. Már az Anjouk idején magyar zsoldosok vettek részt a szavojai gróf és a nápolyi király zsoldos csapataiban. Hunyadi János is tartott zsoldosokat, s azok költségét a királlyal fizettette meg. 1437-ben ugyanis Zsigmond a két Oláh Jánosnak, Hunyadi Woyk fiainak Komját kerületet adta biztosítéskül három hónapig szolgálatban tartott 50 lánzsásra költött 1550 aranyforint költségük fejében. A hadseregbe későn jövő és onnan titokban vagy vakmerően eltávozó katonákról tudósít az 1435. évi I. dekrétum 7. cikke, jószágvesztést szabva ki rájuk. 1437 márciusában a nádor Sopronhoz intézett utasítása beszél Nagymarton környékén fosztogató zsoldosokról és lovasokról, egyben felhívja a várost, ne adjon azoknak szállást, hanem neki jelentse tartózkodási helyüket. Ezek a jelenségek a feudális hadszervezetben bekövetkezett bomlási tünetekre mutatnak, és ennek egyik oka lehet a katonáskodó réteg elszegényedése. Az útonállást bizonyos nemesek nem tartották magukhoz méltatlannak. 1393-ban Medgyesi István, Simon bán fia Szatmár vármegyében az országúton 18 ökröt, 3 szekeret, 29 köböl zabot és 3 lovat rabolt a jobbágyoktól. 1428-ban a Dobokaiak egy Bonchidára igyekvő nemes raboltak ki, szolgáit foglyul vitték el. Kismesek az efféléknél mélyebb kérdésekben is szembekerültek az uralkodó osztály felsőbb rétegeivel. 1393-ban Zsigmond királynak Frank erdélyi vajdához intézett parancsából kiderül, hogy nemesek elfoglalva bitorolták Demeter erdélyi püspök és káptalana dézsmáit. A *tized kérdésében a kismemesség* éles vitába keveredett az egyházzal. A tizedfizetés kötelezettségével ugyanis a nemességet azután is sújtották, hogy a pápa 1415-ben a magyar nemességet felmentette az egyházi tized fizetése alól. De a nagyobb birtokosok is igyekeztek a kisebb nemeseket megterhelni, sőt olykor birtokaikból kiforgatni. 1435-ben Nagyváradon a nádor előtt igazolták Kraszna vármegye alispánja, szolgabírái és esküdtségei, hogy a kémeri nemesek némely birtokaira vonatkozó okleveleket a Kusali Jakcsok megszerezték és az oklevelek birtokában magukra a földekre is szemet vetettek. A nemesek tizedfizetési ügye és a nagyobb birtokszerzése a fegyverforgatásban jártas kismesek egy részét szembeállította a nagybirtokosokkal. Tényleges helyzetük alapján vállalhatták új értelmet nyert bibliai hely alapján a vezető szerepet az érelődő felkelésben:

„... *Avagy nem parancsolta-é meg az Úr, Izráelnek Istene: Menj és vonulj fel a Thábor hegyére, és végy magadhoz tízezer embert...*”

(Bírák könyve, 4. rész 6.)

Budai Nagy Antal parasztvezér magyar nemes, Vajdaházi Nagy Pál, Erdély e részén élő magyar és román országlakók egyetemességének zászlótartója, a szász földesúri eredetű Buzai Gréb Balázs felkelő katonai vezető szerepe az aprózódó birtokú, helyzetében süllyedő nemesség kezdeményező és szervező pozícióját mutatja.

A *polgárság fejlődése* előrehaladt Zsigmond király uralma alatt, aki a fejlődő pénzgazdálkodás előnyeit a mágnásokkal vívott politikai küzdelemben a maga javára gyümölcsöztetni akarva tudatosan támaszkodott a gazdag polgárságra, annak anyagi előnyére. Érthető tehát, hogy a király nemcsak védte a várost, erősítette azok közjogi helyzetét, hanem szinte mesterséges eszközök útján igyekezett a polgárságot erősíteni. Országszerte egységes mértéket igyekezett kialakítani a budaiból. Hívására néhány száz külföldi iparos- és kereskedőcsalád telepedett le a magyar királyi városokban. Az igazságszolgáltatásban növekedett a városi bírások szerepe és egyre inkább mentesültek a nemesi befolyás alól. A tárnoki széklet most már Budán tartották, a tárnokmester a városok állandó bírájává lett és a XIV. század végén bírótársai közül eltűntek a nemesek, bírói székén csak városi polgárok működtek. Zsigmond idején Bártfa, Debrecen, Kiszzeben városok Kassa közvetítésével Buda jogát kapták meg. Az uralkodó felhasználta a városok segítségét a várak elleni küzdelemben. A Sáros megyei Szakalya várát 1429-ben a kassai polgároknak adta, hogy lerombolják. A kereskedelem és a városi élet Erdélyben is virágzásnak indult. Kolozsvár, Torda, Medgyes és más erdélyi városok meggazdagodtak a fejlődő áruteremből. A polgárság gyarapodása növelte öntudatát és ellentétei a földesúri rétegekkel gyakran kibontak. 1397-ben Vasmund segesvári bíró és fia Mihály fegyveresen törtek rá a szebeni minoritákra és kirabolták őket. Mélyebb ellentéteket jelentettek a városok fejlődése elé gördített akadályok. Zsigmond rendelkezései a városok, a polgárság gyarapodását voltak hivatva elősegíteni, mivel a parasztság fokozódó akadályozása a munkáskezek városba költözését nehezítette. A parasztság és polgárság számára egyaránt káros, jogszabályellenes gyakorlatot, a *szabad költözés akadályozását* állandó tendenciának mutatja Eperjes gyakori panasza. A városok elleni támadások gyakran közvetlen megkárosítás formáját öltötték. Ezért kellett királyi utasítást intézni a Késmárk városával szomszédos nemesekhez és polgárokhoz, ne merjék a város erdejét és ligetét favágással károsítani. A városokat ért sérelem szinte mindegyik lehetsége érintette Kolozsvárt. A szász eredetű Kolozsvári Mester János (Kolozsvári Jakab mester fia János) felkelő kapitánysága egyszerre jelzi a városi polgárság és az értelmiség legöntudatosabb elemeinek csatlakozását a legelnyomottabbakhoz.

Zsigmond király uralkodásának éveiben a *bányamunkásság* is megjelent a feudalizmussal szemben álló rétegek sorában. A máramarosi bányamunkásság gyűléseket tartott és 1435-ben helyzete új rendezését harcolta ki. Erre vall a királynak a vármegye sóbányászatára vonatkozó az évi statutuma. Ennek egyik intézkedése azzal az indoklással nyomja el a bérmozgalmakat, hogy a sóbányászok gyűlései hátrányosak és károsak a kamarára. A feudális renddel különféle kérdéseket és eltérő fokon szembenálló rétegeknek a kialakulása a parasztság mozgalmainak szempontjából jelentőssé vált, ezek a rétegek tartós vagy átmeneti szövetségessé lehettek a parasztság küzdelemben. A földesuraktól érdekeikben sértett polgárok, a fejlődésükben gátolt mezővárosok népe, a lesüllyedő nemesek és a bányászok küzdelme a parasztfelkelésben találkozhatott a jobbágyok harcával.

E tényezők között a *mezővárosok fejlődése* szintén erőteljesen bontakozott ki. Zsigmond király rendeleteiben némely jobbágyközösségek sokféle kedvezményt, kiváltságot adott, így vámmentességet és vásárjogot. Ezek a rendelkezések érintettek fejlődőképes településeket, de olyan falvakat is, amelyek esetében nem volt meg a városi élet kialakulásának a gazdasági feltétele. Miskolci polgárok szoros kapcsolatba kerültek az erdőgazdálkodással. Ezt közvetve jelzi 1399-ben Zsigmond utasítása a diósgyőri várnagyhoz, amelyben tiltja, hogy eladásra vágják az erdőt. 1400-ban a zólyomi ispán Ponyik községet mentette fel minden termény- és pénztehertől, helyette évi 80 forintot kell fizetnie (az egy összegben megjelölt évi tehermegváltás a mezővárosi lét ismérve). A község a szabad bíróválasztás jogát is elnyeri. A király 1407-ben Pászto mezőváros népének és jobbágyainak egyenesen Buda város jogát adta. 1427-ben a király a kézdíszéki székely főemberekhez intézett utasításával Kézdivásárhely mezőváros lakosait polgároknak nevezi és a székely ispán védelme alá helyezi őket. A kiragadott példák mutatják, hogy a király nemcsak az igazi polgár városok fejlődését támogatta, hanem igyekezett — ha nem is következetesen — a mezővárosi fejlődést is elősegíteni.

A jobbágyok számára a költözés joga biztosítékot jelentett megterhelésük növelésével, a földesúri önkényeskedéssel szemben. A király gyakori intézkedései a szabad költözés érdekében és ennek bekerülése a törvényhozási szövegekbe, mégis ellenkező tendenciát mutat. A jobbágyok szinte teljes röghöz kötöttséssel kellett hogy szembenéjen. Nyíltan vagy közvetve kifejeződik a forrásokban, hogy a parasztokat *tömegesen akadályozták az elköltözésben*. 1397-ben a Temesváron tartott országgyűlés és a király augusztus 4-i oklevele egyaránt megadja a költözés jogát. Eperjes város javára az év április 15-én külön biztosította Zsigmond, hogy az ország összes birtokosai akadály nélkül engedjék odaköltözni azokat a jobbágyokat, akik költözési szabadságot nyertek és a földéért lefizették. A földesurak által gyakran kétségbevonott jogot Erdély részére 1398. április 28-án külön is hangsúlyozta Zsigmond. Az intézkedések azonban aligha mentek át az életbe, mert hamarosan újabb törvényi szabályozás következett. Az 1405. évi első dekrétum 6. cikke engedte meg újra a jobbágyok szabad költözését, ezúttal a nemesek birtokairól az egyházak birtokaira és az egyházak birtokairól a nemesekére. Ugyanabban az évben a második dekrétum 14. cikke megadta a jobbágyok szabad költözését szabadságolás, a törvényes földbér és egyéb tartozások lerovása után. A 15. cikk határidőt

szabott a jobbágyra kivetett census beszedésére, hogy annak elteltével ne lehessen a követelés felvetésével gátolni a jobbágy költözését. A 16. cikk pedig azt tiltotta, hogy a földesúr igaztalan vádakkal zakklassa a szabadságot elnyert jobbágyot. Ezáltal tehát látjuk a földesúri ürügyek egész sorát, amivel a paraszt költözése lehetetlenné vált. Mégis a király csak papírjogokat alkothattott, és ezért már 1407. január 20-án ismét ki kellett nyilvánítani a parasztok szabad költözködési jogát. 1411. április 22-én a király lelkére kötötte az ország birtokosainak, tisztjeinek és a hatóságoknak, hogy a következmények terhe mellett engedjék Eperjesre szabadon menni jobbágyaikat, ha a feltételek egyébként megvannak. 1412-ben a szebellébiek kérésére kiadott oklevélben biztosította a király a jobbágyok szabad költözése jogát a törvény feltételeivel, külön hangsúlyozva, hogy ez a jog minden jobbágyot megillet. Ez a jog természetesen azoknak az uraknak érdekeit is magában foglalta, akiknek *birtokukon odatelepülő jobbágyokra volt szükségük*. Ezek még a külföldön tartózkodó királynál is keresztülvitték érdekeik védelmét. 1417. február 22-én az uralkodó Konstanzból védte oklevélben Déghi Sebestyén és rokonai érdekében az uraságuk alá költözni akarók szabad költözési jogát. 1418. június 25-én pedig Strassburgból szigorú utasítást küldött az összes állami és földesúri hatóságoknak, hogy a földbért és más tartozásaitak lerőt és költözésre engedélyt kapott jobbágyokat elbocsássák a Károlyiak Szatmár vármegyei jószágaira, ne merjék akadályozni a szabad költözést. De a továbbiakban is — ami rendelkezései hatáskörét mutatja — védenie kellett ezt a jogot. Uralma késői szakaszában Eperjes javára 1426. január 11-én, majd 1434. november 27-én kellett intézkednie. De a visszaélések nem enyhültek. Ezért hánytorgatták fel az 1437. évi erdélyi felkelés során, hogy minden joguk, szabadságuk megvonták tőlük, súlyosan elnyomták és elviselhetetlen terhekkel tetézték őket azáltal, hogy azokat, akik máshová akartak költözni, még kifosztva sem engedték távozni, mintegy *vásárolt rabszolgaként kezelték őket*. Ezért a nagybirtok kereteiből való kiszakadás lehetőségét a felkelésbe állástól remélték, amire a bibliai idézeteket is új hangsúllyal értelmező prédikátorok hívták őket:

„És léssen: az utolsó időben az Úr házának hegye a hegyek fölé helyeztetik és felül emelkedik a halmokon, és népek özőnlenek reá”

(Mikeás próféta könyve, 4. rész. 1.)

Gazda Benedek diósi, Ács Mihály csehi lakos mint felkelő köznépi képviselők a falusi magyar parasztok és kézművesek tekintélyes részvételét mutatják a felkelés politikai vezetésében.

Az erdélyi székelyek sajátos társadalmában is megindult a gazdagok és szegények rétegeinek kialakulása. 1427. május 9-én kelt oklevelében Zsigmond arra utalt, hogy kézdíszéki székely főemberek Kézdivásárhely királyi mezőváros lakosait kiváltságaik élvezetében megzavarják, őket díjfizetések kirovasával és más zsarolásokkal háborgatják. A székely főemberek itt tehát már nem pusztán tisztségeket jelentenek, hanem a lakosság többi részét, még a király közvetlen figyelme körében is terhekkel sújtó réteget. Ezek a kezdeti jelenségek, majd egyre szaporodtak és később véglegessé válik az egységes székelység osztályokra bomlása. 1437-ben azonban a felkelő parasztok oldalán még nem mozdultak meg.

A román társadalomban hamarabb jelentek meg közülük kizsákmányoló elemek. Már Lajos király 1377-ben írta az erdélyi vajdának, hogy az erdélyi püspöki és káptalani birtokokon élő kenézek újabb megújabb terhekkel nyomorítják román alattvalóikat. Ez két réteget alakított ki, a magyar nemességbe olvadó kenézek és a jobbágyok állapotába süllyedő parasztok és pásztorok rétegét. Hunyadban, Máramarosban, de másutt is sok magyar nemesi család román kenézektől eredt. A máramarosi román kenézek magyar nemesítésével nagyobb számú román került magánföldesúr alá, ami súlyosabb terheket vont maga után. A kenézek nemesítésének feltétele a magyar uralkodó osztály érdekeivel való teljes azonosulás volt. Egyértelműen fejezte ki a 10 jobbágytelket kenézéssé váló új nemes Dénes esetében a nemesítés időhöz kötése: csak addig tart nemessége, amíg megőrzi a királyi tetszését (1406).

A románok terhekké sújtását illetéktelenül megkezdte a katolikus egyház és a szomszédos gazdag polgárság is. Eredetileg a románok szolgáltatása csak az állatok, juhok vagy sertések után szedett *ötvened* volt, amit a király várnagyainak fizettek. Az erdélyi püspök ebből nem kapott. Hamarosan megkezdte azonban a *nem katolikus románok tizeddel való megerhelését a katolikus egyház*. Már 1398-ban említi Zsigmond király egy oklevele, hogy a püspöki és egyházi földeken élő románoktól tizedet szed. Nagyszomben pedig már a XIV. század végén adózó román jobbágyai voltak. 1403. december 9-én királyi adomány folytán száz helységekkel együtt adományozott négy román falut Segesvári Mihály mester kezére. A példák mutatják, hogy Zsigmond uralma alatt erőteljesebben haladt a románok lesüllyedésének folyamata. Az uralkodó 1427-ben az erdélyi vajdának adott meghagyása szerint a románok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a vár fenntartása körül végzendő kézi munkákra, sáncok ásására, favágásra, élelembehordásra is kötelezettek. A határozatlan terhek jelentették a teljes kiszolgáltatást a várnagyoknak. Ugyancsak a románokat vallásgyakorlatukban veszélyeztető és tizedfizetésüket legalizáló intézkedést adott ki Zsigmond 1428. december 5-én, megerősítve a Ferenc-rendiek kiváltságait. Ebben azon sajnálkozik, hogy vannak görögkeleti nemesek és kenézek, akik görögkeleti papot tartanak, megtevesztve az együgyű népet. Ezért a Karánsebesen, Hátszegen és Orsován lévő, a boszniai vikáriátushoz tartozó minoritáknak megparancsolta, hogy szorgosan ügyeljenek arra, se nemes, se kenéz ne tartson görögkeleti papot, különben elveszíti birtokát. Megparancsolta, hogy a karánsebesi várnagy a maga kerületében ne tűrjön meg egyetlen görögkeleti papot sem. Katolikus és görögkeleti között ne történjen házasságtörtés. Nemes, kenéz, sőt paraszt is gyermekét csak katolikus pappal kereszteltesse meg, mert aki

görögkeleti pappal kereszteltet, elveszíti birtokát. Keresztelő görögkeleti papnak nem szabad tartózkodnia Karánsebes, Miháld és Hátszeg kerületekben. Fordulatot tett meg tehát a katolikus egyház álláspontja — elsősorban a tizedkérdésben rejlő gazdasági érdekből — a fekete halál okozta pusztulás óta, amikor éppen a katolikus egyházi földesúr hangsúlyozta a görögkeleti pap működésének engedélyezését a románok könnyebb telepítése érdekében. A huszita magyarok és az erdélyi görögkeleti románok közt közlekedési pont volt a pápától független egyházi élet kívánalma, illetve megőrzésének vágya. Az is összekötő tényező lehetett, hogy menekülő magyar husziták a román Moldova fejedelemségében befogadást nyertek. Virágosberki Oláh Mihály felkelő kapitánysága a román jobbágyok általános paraszti és sajátos vallási sérelmei miatt való csatlakozást széles körűnek mutatja 1437-ben.

A tizedkérdés azonban nem kizárólagos erdélyi román sérelem volt. Ez ügyben a kismemesség is szembefordult az egyházzal és a városok népével szemben is fokozott terheket vetett ki az egyház, így az ország nyugati határszélétől a Felvidéken át az erdélyi magyar és román vidékig kismemeseknek — polgárnak — parasztnak egyaránt küzdenie kellett az egyházi teherfizetés azonos jelenségei ellen. A *tized fizetése körüli vita*, az 1437/38. évi parasztfelkelés egyik közvetlen oka nem az erdélyi püspök egyéni kapzsiságából folyó körülmény volt. Az egyház másutt is alkalmazta a *pénzgazdálkodással járó fokozott kiaknázási lehetőségeket*. Erdélyen kívül is alkalmazták az ellenkezőkkel szemben a kíméletlen egyházi fenytéket. Zsigmond 1397. április 14-én ismétlen felszólította az egri püspököt és sárosi tizedszedőit, hogy az eperjesieket ne merjék szokatlan borjütized fizetésére kényszeríteni. Az év június 10-én Zsigmond újabb tiltó oklevele már nehezményezi, hogy az egri püspök a nem fizető eperjesieket kiközösítette. Ismét meghagyja tehát, a püspök tizedszedőinek és helyetteseiknek, hogy a jogtalan és a királyságában lévő többi püspöktől nem szokott borjütizedet egyházi büntetések alkalmazásával ne merjék szedni. Az egri püspök 1436-ban Sáros vármegye közönségéhez intézett levelében arról beszélt, hogy abból bandériumát akarja táplálni a „huszita eretnekek” ellen. Ez idő tájt akarhatták Sopronban éppúgy, mint majd Erdélyben beszédni a nagyobb összegű tizedet, és az ellenkező polgárokkal szemben az egyházi megtorlást alkalmazni. Albert király 1438. február 19-én parancsot intézett a soproni polgárok panaszára Kelemen győri püspökhöz, hogy a tizedfizetés ügyében Sopronra kimondott interdictumot vonja vissza. Az oklevél elárulja, miért közösítették ki az egyházból a soproni polgárokat. A tizedszedők a tizedet nagyobb pénzben akarták kicsikarni, amit a soproniak megtagadtak. Az erdélyi felkelők kiharcolva a tized méltányosabb összegét és lerovási módját, az 1437. évi megállapodásban utaltak rá, hogy a forgalomban lévő változó dénár érme és a püspöki tized nem fizetése miatt köztük különféle civódások, összeütközések és veszedelmek támadtak. Amikor különféle okokból a felkelésbe álltak, anyagi helyzetük javulását, kötöttségeik enyhülését egyaránt remélve visszhangzott bennük a próféta szava:

„És szerez a seregek Ura minden népeknek e hegyen lakodalmat kövér eledelekből, lakodalmat erős borból; velős kövér eledelekből, megtisztult erős borból.”

(Ésaiás próféta könyve, 25. rész 6.)

Az 1437/38. évi felkelés azonban elbukott a még erős és összefogni képes feudális erőkkel szemben. A feszültségek tovább éltek új, bonyolultabb fejlődés közepette, hogy majd a Dózsa-parasztháborút idézzék elő.

Székely György

A meggyőződés és a kötelességteljesítés embere

(Emlékezés Szeremlei Sámuelre)

Az 1860—70-es évek (benne az 1867-es kiegyezéssel) jelentős változást hoztak az alföldi város, Hódmezővásárhely életében is. Az állattenyésztés, a parasztváros korábbi jövedelmének elsődleges forrása, ekkor veszteli el uralkodó szerepét, hogy átadja helyét az addig primitív eszközökkel és módszerekkel üzött földművelésnek. A kor nagy kérdései is egyre sürgetőbben fogalmazódnak meg: tud-e élni a szabadabb lett jobbágy-paraszt a polgári jogokkal, mi szab határt a földszerzés vágyának. A következmény szintén kitapintható: felismerhetők a parasztság differenciálódásának tünetei (egyik oldalon a bomlasztó-morzsoló gazdasági és demográfiai eróziós folyamatok következtében lesüllyedő kisparaszt, a másikon az emelkedő gazdagparaszt). Sajátosan alakul ilyen körülmények között a tehető mezővárosok (benne Hódmezővásárhely) értelmiségének arculata is.

A vezető értelmiség tagjai — szinte kivétel nélkül — a gazdálkodó rétegből kinőtt ügyvédek, becsvágyuk kielégítését a vármegyénel keresték, keveselvre hivataloskodásuk és szereplésük terül városukat. Arra azonban